

לאברהם

ויקראו לפניו אברהם (בראשית מא, מג)
”זה יוסף שהוא לב בחכמה” (רש”י)

מתורתו ומשנתו של
שר התורה הגאון הקדוש
רבי יוסף ענגיל זצ”ל

פרשת בהעלותך תשפ”ה • שנה ה' - גליון רכ”ה • מכון ”אוהבי תורה” להוצאת ספרי רבינו זי”ע

תפארת יוסף

פנינים על פרשת השבוע

גבורות שמונים אות מג

ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו (ט, ב).

אם שם 'מקריב' הוא גם לבעלים ♦ אם
הקטרה בכלל עשיית הקרבן

עיין מנחות (סא), תניא אידך, 'בני ישראל' (דכתיב גבי תנופה (ויקרא ז, כט)), אין לי אלא בני ישראל, גרים ועבדים משוחררים מניין, תלמוד לומר (שם) 'המקריב'. או אינו אלא זה כהן המקריב, כשהוא אומר (שם שם, ל) 'ידיו תביאנה' - הרי בעלים אומר כו'. ומבואר דסתם 'מקריב' קאי רק אכהן, ולא אבעלים.

ואולם בברכות (לז) אהך דהיה עומד ומקריב מנחות בירושלים אומר ברוך שהחיינו כו', פירש רש”י שם (ד”ה היה - ד”ה ומקריב) דאבעלים קאי, אולם אין לדון מלשון חכמים ללשון תורה (ראה חולין קלז).

ועיין עוד ספר יראים (סימן תה; בדפ”ח סימן תטו) וז”ל: צוה הקדוש ברוך הוא את ישראל שיעשו את הפסח, דכתיב בפרשת בהעלותך 'ויעשו בני ישראל את הפסח', ועשיית פסח היינו שחטנו וזריקת דמו והקטר אימוריו, אבל לא אכילתו כו'. ואף על פי שזריקת דמו והקטרת אימוריו כהנים עושים ולא ישראל, כיון שהקרבן של ישראל ובמזות ישראל עושים - 'יעשו בני ישראל' קרינן ביה, עכ”ל.

ומשמע לכאורה, דיחס ליעשה מעשה ההקרבה גם לבעלים - לומר שהם עושים אותה מפאת היות הקרבן שלהם והמעשה נעשית במזות, והרי זה כהן דשבת (קכז). דמפרש 'ועימור' - רבי (דברייתא ד’שם) צוה ועימור, וכתבתי כבר (ראה גבורות שמונים שם דף כה, ד”ה והנה) כזה אליבא דרבי אלעזר ברבי יוסי (מז), דכיון דבעינן רצון בעלים להקרבה משום הכי קרויין 'מקריב'.

ומה שכתב היראים דגם הקטרת האימורים הוא בכלל 'ויעשו את הפסח', צריך עיון גדול לכאורה מגמרא זבחים (ד), כלל קמא מרבה עשיות ותו לא, כלל בתרא כל לד' - ואפילו שפרכת שירים והקטרת אימורין, עיין שם דקאי אקרא 'ואת האיל יעשה זבח שלמים לד' (לעיל ו, יז), ואמר דתיבת 'יעשה' כולל רק ארבע עבודות - דאינהו הוא דמקרינן עשיות (ראה רש”י זבחים שם ד”ה עשיות), אבל שפרכת שירים והקטרת אימורין אינם בכלל 'יעשה', רק בכלל תיבת 'לד', דמשמע כל לד' ואפילו שפרכת כו', ואין כאן מקומו.

אוצרות יוסף דרוש ג

וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם
והרעתם בחצצרות ונזפרתם לפני ד' אלקיכם
ונשעטם מאיביכם (י, ט).

שייך תפלה בקול לבד

הנה שייך תפלה בקול לבד - שצועקין לפניו יתברך (ראה זוה”ק שמות יט), כחולה ומצטער ביותר שאין בכחו לדבר,

רק גונח מלבו ובוכה וילולי מיילל, והוא עניין התקיעה - גנוחי וילולי (עיין ראש השנה לג), היינו שמתפללין בקול לבד וצועקין (ראה קדושת לוי לראש השנה ד”ה כל העמים).

ועיין ראב”ע בפרשתינו, על הכתוב 'והרעותם בחצוצרות ונזפרתם לפני ד', דכתב דהתרועה הוא תפלה דרך צעקה להשם יתברך, עיין שם היטב.

גליוני הש”ס יומא עה

ועתה נפשונו יבשה אין כל
בלתי אל הפן עינינו (יא, ו).

דווקא ב'ילוד' 'אשה' לא נמצא שמכנים ואינו מוציא

ביומא (עה): אמרו, עתיד מן זה שיתפח במעיהם, כלום יש ילוד אשה שמכנים ואינו מוציא.

דקדקו לומר 'ילוד אשה', ולא אמרו בקצרה 'כלום יש מי שמכנים ואינו מוציא' או 'כלום יש אדם שמכנים' כו', וזה משום דעובר במעי אמו מכנים ואינו מוציא, כמבואר בנדה (ל), ואוכל ממה שאמו אוכלת, ושיתה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי כו', ועל כן דקדקו לומר 'ילוד' כו', לומר דרק באדם נולד (ראה דברים ל:) אין דבר זה - שיהיה מכנים ואינו מוציא, אבל עודו בעיבור טרם נולד - הא ישנו שפיר וכו”ל.

וגם דקדקו לומר תיבת 'אשה', ולא קיצרו לומר 'כלום יש ילוד שמכנים' כו', וזה גם כן מפאת מציאות יתוש שמכנים ואינו מוציא - עיין גיטין (נו), בריה קלה יש לי בעולמי - ויתוש שמה, אמאי קרו לה בריה קלה, דמעלנא אית לה ומפקנא לית לה כו'. ואם כן הא יש ילוד יתוש שמכנים כו', ורק ילוד אשה הוא דליכא, ואם כן שפיר הוצרכו בדקדוק להזכיר 'ילוד' דייקא, ושל 'אשה' דייקא.

אוצרות יוסף דרוש ח

והאיש משה עניו מאד מפל האדם (יב, א).

ענוה מביאה חיים ♦ משה רבינו שהיה
עניו מכל האדם - לכן לא מת

הנה עניין המיתה הוא בקאודיות, וכמו שדרשו ז”ל (ב”ר ט, ה) על הכתוב (בראשית א, לא) 'וירא אלקים' את כל אשר עשה והנה טוב מאוד, 'טוב מאוד' - זה המות, ואילו ההודאה דאמרו בה ריש הרואה במשנה (ברכות פ”ט מ”ה), 'ובכל מאוודך' (דברים ו, ה) - בכל מדה ומדה שהוא מוודד לך הוי מודה לו במאוד מאוד, הרי דמדה זו - לא לבד המאודיות רק גם ה'מאוד מאוד' - הוא טוב, ועל כן הוא ניגוד עניין המיתה דעניינו רוע המאודיות, ולכן עניינה סילוק המיתה.

וזהו שיסדו במודים דרבנן (סוטה מ) - כן 'תחיינו' כו' על שאנו 'מודים' לך, היינו דההודאה מביאה חיים וכו”ל. וכן בארבעה הצריכין להודות נתנו הראשונים (ראה טור או”ח

סימן ריט סעיף א; שו”ת חוט המשולש טור ג סימן ל ד”ה וכדי) סימן - תיבת 'חיים' נוטריקון ח’ו’ל’י’ם י’ס’ורי’ן מ’ד’ב’ר, ורומז גם כן כנ”ל - היות ההודאה מביאה חיים. [ולכן מאן דלא כרע במודים - דעניינו חיים - נעשה נחש (ראה בבא קמא טז), דהוא הפוכו - שורש המיתה, שהביא מיתה לעולם].

והנה דבר זה שמצינו בהודאה שנאמר בה לשון 'מאוד מאוד', הנה לו רע במדת הענוה, שגם בה אמרו באבות (פ”ד מ”ד) 'מאוד מאוד' הוי שפל רוח, ולכן הענוה גם כן עניינה חיים. ועל כן משה רבינו ע”ה שהיה עניו מכל האדם, לכן אמרו בסוטה (ג:) דמשה רבינו ע”ה לא מת, עיין שם. וכן בסנהדרין (צב) אמרו, לעולם הוי קבל - וקיים, וברש”י: הוי עניו - ותחיה, עכ”ל. ומפורש דענוה מביאה חיים.

וכן נאמר (תהלים מה, ה) 'והדרך צלח רכב על דבר אמת וענוה צדק ותורך נוראות ימינך', ובשבת (סג) דרשו על 'ותורך נוראות ימינך', שזוכה לדברים שנאמרו בימינה של תורה, שנאמר (משלי ג, טז) 'אורך ימים בימינה', וזהו הקישור 'וענוה צדק', היינו על ידי ענוה צודקת ואמיתית [לאפוקי מזויפת], זוכין ל'ותורך נוראות ימינך', היינו לדברים שנאמרו בימינה של תורה - אריכות ימים, דענוה מביאה חיים וכו”ל.

וכן נאמר (דברים יז, כ) 'לבלתי רום לבבו מאחיו וגו' למען יאריך ימים על ממלכתו', והוא גם כן כנ”ל, דענוה מביאה אריכות ימים. וכן אמרו בברכות (נה), דהמנהג עצמו ברבנות הוא אחד מדברים המקצרים ימיו של אדם, ואם כן ממילא להיפוך - מדה טובה מרובה (ראה יומא עו) - הענוה מארכת ימיו של אדם.

מילי דאבות

פנינים על פרקי אבות

גליוני הש”ס בבא בתרא קסד

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי וכו',
הוא היה מונה שבחן (פ”ב מ”ח).

איזה שבח מותר לומר על חבירו

בבבא בתרא (קסד): תני דימי אחוה דרב ספרא, לעולם אל יספר אדם בטובתו של חבירו, שמתוך טובתו בא לידו רעתו.

פירוש, אל ירבה לספר, שמתוך שמרבה - בא לומר גנות זה שבו, אבל סיפור טובה בלא רבוי - מותר, דתנן, חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, הוא היה מונה שבחן, ספר יריאים (סימן מא; בדפ”ח סימן קצא ד”ה תולדות).

והוה ליה לאתויי נמי גמרא ערוכה במגילה (כה), האי מאן דשפיר שומעניה, שרי לשבוניה, ומאן דשבחיה - ינוחו לו ברכות על ראשו.

וגוף הך דבבא בתרא, שמתוך שבח באין לגנות, עיין דוגמא בהיפוך זה במגילה (ג), מגנותו של אותו רשע למדנו שבחו כו'.

לקט דברי רבינו בתורתו של

הגה"ק בעל שו"ת 'יד אלעזר' זצ"ל לרגל יומא דהילולא של ה'יד אלעזר' - כ"א סיון תרכ"ח

~ מתוך: גליוני הש"ס ~

היכי תימצא שהפרת נדר היא נחשב מעשה

בגדרים (פז): במשנה, נדרה אשתו וסבור שנדרה בתו, נדרה בתו וסבור שנדרה אשתו וכו', הרי זה יחזור ויפר. ובגמרא, למימרא ד'נינא אותה' (להלן ל ט) דוקא הוא, והא גבי קרעים דכתיב 'על' ע'ל, דכתיב (שמואל ב א יב) 'על שאול ועל יהונתן בנו', ותניא, אמרו לו מת אביו וקרע, ואחר כך נמצא בנו - יצא ידי קריעה.

ענין קושיא בספר שו"ת **יד אלעזר** (סימן כט ד"ה ואשיב), דלפי המתבאר מדברי **תלמידי רבינו יונה** סוף פרק קמא דברכות (ו) מדפי הרי"ף ד"ה אמנם), דחסרון הכוונה מפסיד יותר במידי דאמירה מבמידי דמעשה, ענין שם. אם כן הכא נמי יש לחלק, דחסרון הכוונה שלא נתכוון על זאת מפסיד שפיר בהפרה - דהיא דיבור, אף על פי שאין מפסיד בקריעה - דהיא מעשה.

ולאו קושיא היא מכמה טעמים מובנים מאליהם. וגם יש לומר, דהפרה גם כן משכחת דיהיה מעשה - היכא דנדרה הנאה מכבר, דיש בו מעילה - למאן דאמר (גדרים לה) יש מעילה בקונמות, ועל כן כי היכא דמימר חשוב מעשה, משום דעושה מחולין קדשים, וכפירוש רש"י ריש תמורה (ג ד"ה בדבורו), הכי נמי להיפוך - ההפרה דעושה מקדשים חולין, יש לומר גם כן דחשיב מעשה.

וגם למאן דאמר (גדרים שם) דאין מעילה בקונמות, מכל מקום יש לומר דהיתיר איסור ההנאה חשוב מעשה, כי היכי דחלות איסור הנאה חשוב שינוי מעשה, כמבואר בתוספות שבת (נח ד"ה אע"פ).

מדוע השבת אבידה שיש בה עשה תפסור מצדקה שיש בה גם לאין

בגדרים (לג): מחזיר לו את אבידתו (המודר הנאה מחבירו). רבי אמי ורבי אסי, חד אמר, לא שנו אלא בשנסכי מחזיר אסורין על בעל אבידה, דכי מהדר ליה - מידעם דנפשיה קא מיהדר ליה, אבל נכסי בעל אבידה אסורין על מחזיר - לא קא מהדר ליה, דקא מהני ליה פרוטה דרב יוסף (דכי מהדר ליה אבידתו, מיפטר ממיתב ליה פרוטה לעני, שהעוסק המצוה פטור מן המצוה כו', וסבירא ליה לרב יוסף, דכיון דמיפטר מלמיתב פרוטה לעני - שומר שכן הוי, ר"ן).

ראיתי קושיא בספר **יד אלעזר** (סימן לד ד"ה בספר), דמנא לן דעשה דהשבת אבידה תפסור מצדקה, הא כל דין עוסק במצוה דפטור ממצוה - מקריאת שמע הוא דילפינן בברכות (יא), וקריאת שמע הרי הוא רק עשה גרידא (ראה ספר המצות להרמב"ם עשה י), ואם כן מנא לן לפטור מצדקה דאית בה גם כן תרי לאוי 'לא תאמץ' ו'לא תקפוץ' (דברים טו ז), וכמו שכתבו תוספות כתובות

(א) "הרב הגאון הגדול המפורסם בכל קצוי ארץ. רב פעלים ועומד בפרץ. עטרת תפארת עדתו על ישראל הדרתו. בן של קדושים כבוד שמו מפארים מו"ה **אלעזר הלוי איש הורוויץ זצלה"ה**, משער ספר 'יד אלעזר'. רבינו מזכירו בספריו י"ג פעמים.

(ב) **המשך לשונו**: "וכזה דרשינן תיבת 'שמה' דכתיב (להלן

(מט: ד"ה אכפיה), ענין מה שכתבתי שם בזה (גליוני הש"ס בתוספות שם).

ולדידי הנה בפשיטות לא קשיא מידי. דלאוי ד'לא תאמץ' ו'לא תקפוץ', שייכי רק היכא דמחויב מפאת המצוה לתת - ומאמץ את לבבו וקופץ ידו לבל לקיים חיובו, ומה שאין כן בעוסק במצוה דפטור ממצוה הנתינה מן הדין, שוב אין כאן איסור אימוץ הלב וקפיצת היד כלל, כיון דפטור מלתת, ודו"ק.

ועוד נראה, על פי מה שכתב **היראיים** (סימן יא; בדפיו"ח סימן שס), וז"ל: כתיב בפרשת ואתחנן (ו יב) 'השמר לך פן תשכח את ד' אלקיך', פירוש, שלא ישכח אדם מלקבל עליו עול מלכות שמים ולקרוא קריאת שמע בכל יום. ולמאן דאמר (ראה ברכות כא) קריאת שמע דרבנן, יפרש שיזכור אדם תמיד את בוראו ואת מצוותיו. ו'פן תשכח' - לא הוא, כדרכי אילא (עירובין צו), דאמר רבי אילא, כל מקום שנאמר 'השמר' 'פן' ו'אל' אינו אלא לא תעשה, ע"ל. ומתבאר מדבריו, דיש גם בקריאת שמע לאוי ד'השמר' 'פן' וגו'.

ואפילו לתוספות עירובין (צו ד"ה השמר), ד'השמר' דקום עשה - לכולי עלמא עשה הוא, ענין שם. מכל מקום יש לומר דהיינו דווקא בפסח שם דכתיב (שמות ג, י) 'ושמרת את החוקה' וגו', והכוונה שתשמור לעשות הפסח, על כן הוא עשה. ומה שאין כן כאן דנאמרה השמירה שלא לשכוח, על כן זה שפיר לאו ואזהרה מלשכוח, כמו 'לא תשכח' דעמלק (דברים כה יט), ודו"ק.

מדוע אין לומדים היתר הנאה בנבילה מאיסור עגלה ערופה

בפסחים (כא): תניא, 'לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי' וגו' (דברים יד כא). אין לי אלא לגר בנתינה ולנכרי במכירה, לגר במכירה מנין, תלמוד לומר 'לגר אשר בשעריך תתננה או מכור', לנכרי בנתינה מנין, תלמוד לומר 'תתננה ואכלה או מכור לנכרי', נמצאת אומר, אחד גר ואחד נכרי, בין במכירה בין בנתינה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, דברים ככתבן, לגר בנתינה ולנכרי במכירה.

ענין שו"ת **יד אלעזר** (סימן סז ד"ה ומדי) שהקשה, דלרבי מאיר - דקרא להתיר נבילה בהנאה הוא דאית, ולא לדברים ככתבן. וקשה דלמה לי קרא, תיפוק ליה מדאיצטריך קרא בעגלה ערופה לאסור בהנאה (ראה כריתות ו), ואי נימא דאין אסורה מחיים רק משעת עריפה, אם כן דשאר נבילה מותרת בהנאה, עד כאן קושייתו.

ומה שכתב 'ואי נימא' כו' - לישנא קטיעא הוא, רק כך הוה ליה למימר, דלרבי דסבירא ליה בכריתות (כד: דאין אסורה מחיים רק לאחר עריפה, תיקשי כנ"ל.

לה, כה) בהורג בשוגג שם תהא קבורתו - ענין מכות (יא), ולא בא הכתוב לאוסרו בהנאה, דבלאו הכי אדם מת אסור בהנאה ממקרא אחר - מ'ותמת שם מרים' (להלן כ א; ענין עבודה זרה כט:), ורק בא הכתוב לחייב הקבורה בעיר מקלט דווקא.

(ג) זה לשונו: "וגם ביד הגוי עצמו, אף שאינו מצווה על גיזה ועבודת קדשים, ואין בו משום 'לפני עור לא תתן מכשול'

ומה שכתב שם עוד 'ואפשר דסבירא ליה לרבי מאיר דעריפתה זהו שחיטתה ואינה נבילה' כו', לא היה צריך לומר כן באפשר, רק דמפורש כן בזבחים (ע: לרבי מאיר דעריפתה זהו שחיטתה. ואך לא הועיל בזה כלום, דעריפתה זהו שחיטתה - רק לטהר מטומאת נבילה (ראה זבחים שם), אבל לא להתיר איסור נבילה. וענין חולין (פב) תוספות (ד"ה עגלה).

וגוף הקושיא לא קשה מידי. דאין מקרא מיותר בעגלה ערופה לאסור בהנאה - ענין תוספות קידושין (נו ד"ה כפרה), וקרא ד'שם' (דברים כא ד) דדרשינן (כריתות ו. וברש"י ד"ה שם) שם תהא קבורתה, צריך לחיוב הקבורה במקום העריפה². ואיסור ההנאה ממילא ילפינן, דחיוב קבורה עצמו מורה איסור הנאת הדבר, ואם כן על כל פנים כיון שאין מקרא מיותר לזה, שפיר אין ללמוד מזה דשאר נבילה מותרת בהנאה.

ועוד נראה, דעל כרחק הסברא החיצונית - דאיסור אכילה אינו כולל הנאה, דמהאי טעמא הוא דאמרינן (פסחים שם) דמדאצטריך להתיר נבילה במכירה כו' מכלל דשאר איסורים אסירי בהנאה, ואם כן קרא דהיתיר מכירת נבילה על כרחק רק להכי אתי - לגלות על שאר איסורין להיפוך דאסירי בהנאה, וזה לא הייתי יכול ללמוד מאיסור דעגלה ערופה, וכמובן.

איסור מכירת ספר תורה לגוי ♦ הרואה שמוכרים ספר תורה לגוי - האם צריך קריעה

במגילה (כו), לא ימכור אדם ספר תורה, אף על פי שאינו צריך לו.

ענין שו"ת **יד אלעזר** (סימן עו), אם היכא דצריך למכור ספר תורה, אם יש איסור למכורו לעכו"ם, ענין שם שהאריך, והעלה לאיסור, ולא הוצרך לאריכות בדבר פשוט כזה.

וענין שבת (קכו:), שחלץ רבי יהושע תפיליו ברחוק ארבע אמות קודם שנכנס לבית עכו"ם, מטעמא דשלא יכנסו דברי קדושה במקום טומאה, ענין שם. וכל שכן ספר תורה דקדישא טפי מתפילין (ראה דרכי משה י"ד סימן רעא אות א). ועוד, שהרי אפילו יודעין בעכו"ם זה דמכבד התורה ומייחד לו מקום, ולא יבא לידי בזיון, מכל מקום הא לא שייך חזקה בעכו"ם (ראה ים של שלמה יבמות פ"ט סימן יט), ושמא למחר יתקלקל בזה ויבזה הספר או יאבדנו חלילה.

וענין מהר"ל הלכות מזוזה (אות ד), דאסר למסור מזוזה לעכו"ם שרצה לקובעה במזוזות מבצרו, ואסר אפילו במקום איבה וחשש תקלה חס וחלילה, ענין שם היטב. וענין שו"ת **חכם צבי** הנוספות בסוף הספר (סימן ב)³.

וזה אין צריך לפנים שאסור למכור, רק אני חוכך לומר דהרואה מי שמוכר חלילה - חייב לקרוע כדין הרואה בזיון כתבי הקודש, וכמבואר במועד קטן (כו). ואם דהוזכר שם רק ראיית שריפת וקריעת ואיבוד ספר תורה, ענין שם, אולי מסירת ספר תורה לעכו"ם עוד גרע טפי. וענין תוספות פסחים (ג. ד"ה ושרפין) דנסתפקו, דמותר לשרוף תרומה מן התורה אף דאסור לטמאה, ענין שם, הרי דאם היא במציאות בטומאה, גרע טפי מאיבודה לגמרי, והכי נמי דכוותה, וכמובן.

(ויקרא יט יד), מכל מקום אילו היינו רואים בידו קדשים - אפילו בעלי מומין, למצוה נחשב לקנותם מהם, כדי שלא יבואו לידי בזיון, כי היכי דאשכחן בהדיא בספרים תפילין ומזוזות שכתבו ז"ל (ראה גיטין מה:), שמצוה לקנותם כי היכי דלא ליזלזלו בהו עובדי אלילים, קל וחומר שאסור לנו למכור להם קדשים בעלי מומין, דאין לך בזיון קדשים גדול מזה....

קודם תפילת משה כבר נרמז לו 'קל וחומר' שימשיך רפואה ממדת החסד

וחידש רבינו עוד, שלא זו בלבד שמשנה רבינו נענה במדת קל וחומר - על ידי שנאמר לו הקל וחומר ד'ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים', אלא עוד טרם התפלל נרמז לו מן השמים מדת הקל וחומר, למען ידע להמשיך לה רפואה ממדת 'א-ל' - מדת החסד, וז"ל:

"ועיין פרקי דרבי אליעזר (פרק נד) וז"ל: ירידה שמינית, שירד הקדוש ברוך הוא באהל מועד, שנאמר (בפרשתנו יב, ה) 'וירד ד' בעמוד ענן ויעמוד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים וגו', אמר לו הקדוש ברוך הוא, כל המלשין את חבירו בסתר - אין לו רפואה, על אחיו בן אביו ואמו - על אחת כמה וכמה כו', עכ"ל.

"ולפי הנ"ל מובן גם כן ענין המאמר, שמיד בהתחלת הענין רמז לו הקדוש ברוך הוא למשה מדת הקל וחומר, וכדאמר 'המלשין את חבירו כו', על אחיו כו' על אחת כמה וכמה' - דזה מדת קל וחומר, וזה כדי שיתבונן משה מזה להמשיך לה הרפואה מבחינת השם 'אל' המכוון לעומת קל וחומר וכנ"ל".

דוגמא ממה שעונשין מגזירה שוה שהיא כנגד 'בינה' ונאצלים ממנה דינים

בגוף הטעם שחידש רבינו ב'אין עונשין מן הדין' - אשר הוא מחמת שמדת קל וחומר ענינה ושרשה במדת החסד, ואין יכול לצאת עונש מזה, הפליא רבינו **בבית האוצר** שם לדמות לזה מה שמצאנו כיצא בזה במדת גזירה שוה, וז"ל:

"הנה עיינתי בספר **תולעת יעקב**, בסוד י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, וראיתי שכתב שם במדת הגזירה שוה (ד"ה סתרי) וז"ל: בספר **הקנה** (הפליא) פרעמישלל תרמד דף כא: ד"ה בגזירה, וכל גזירה שוה דומה הלשון ההוא לאחר, כדאמר (סנהדרין עה:) למדנו ה'הנה' (ויקרא יח, י) ה'הנה' (שם שם, יז) לגזירה שוה, ואין אדם דן גזירה שוה מעצמו אלא אם כן קבלה מרבו (פסחים יו, טו). וכל זה רמז לאם העולם שנאצלת מ'נתיב לא ידעו עיט' (איוב כח, ז; עיין זוה"ק פנחס רע"מ רנו), ויונקת תמיד ממנו, ונושא חותמו כי שמו בקרבו. ועונשין מגזירה שוה (כריתות ה), כי נאצלה ממנה מדת הדין הקשה, ויאם' היא רחמים (זוה"ק ויקרא י; שם אחרי סה), ולפיכך השם שלה כתיבתו רחמים ונקודתו דין (שם), כן פירש **רבי שם טוב** ו' שם טוב ז"ל (ספר האמונות שער ד פרק יז), עכ"ל.

"ומבואר דמה שעונשין מגזירה שוה, הוא מפאת היות מדת הגזירה שוה ענינו בספירה אשר נאצלה ממנה מדת הדין הקשה כו'. ואם כן שפיר ניתן להאמר דקל וחומר שענינו במדת החסד וכנ"ל, לכן היינו טעמא דאין עונשין מן הדין וכנ"ל".

מכילתא בשלח (מסכת דשירה פרשה ג ד"ה זה) על הכתוב (שמות טו, ב) 'זה אלי ואנוהו', ומבאר **ברמב"ם** על התורה שם (ד"ה זה) וז"ל: 'זה אלי', נקב עמי במדת רחמים כו', ומנין שאין 'אלי' אלא מדת רחמים, שנאמר (תהלים כב, ג) 'אלי אלי למה עזבתני', ואומר (במדבר יב, יג) 'אל נא רפא נא לה', ואומר (תהלים קיח, כו) 'אל ד' ויאר לנו', עכ"ל. ועיין בראשית רבה (מד, א), 'האל תמים דרכו' (תהלים יח, לא) - זה אברהם כו', והכוונה - כי אברהם מדתו חסד וכדוע (ראה מ"ה ז, כו ב"ר עג, ב; זוה"ק בראשית מז), ועל כן יתייחס בבחינתו השם 'אל' אשר הוא גם כן שם החסד.

(ה) לפי דברי רבינו, המתקין הגאון רבי נתן לוברט ז"ל, **שארית נתן** עמוד רג, מה שדרשו חז"ל הכלל של 'אין עונשין מן הדין' דווקא מעונש הבא על אחותו שנאמר בה 'איש אשר יקח את אחותו וגו' חסד הוא', ודפח"ה.

(ו) וראה שו"ת דובב מישרים שם, שהתבטא על טעמו של רבינו: "הדברים נעימים".

טעם מחודש "דרך אגדה" במה שאין עונשין מן הדין

תפלת משה במדת 'א-ל' ורמיזות הקל וחומר שבפרשה

'אין עונשין מן הדין' - דשורש מדת קל וחומר במדת 'חסד' - משה רבינו התפלל לרפואת מרים בשם 'א-ל' - ונענה במדת קל וחומר - מדת 'ונקה לא ינקה' כנגד 'שני כתובים המכחישים' - קל וחומר כנגד חסד - ולכן אין יוצא ממנו עונש - קודם תפילת משה כבר נרמז לו 'קל וחומר' שימשיך רפואה ממדת החסד - דוגמא ממה שעונשין מגזירה שוה שהיא כנגד 'בינה' ונאצלים ממנה דינים

ולכן נאמר לו מדת קל וחומר שהוא בבחינת השם 'אל' וכנ"ל.

מדת 'ונקה לא ינקה' כנגד 'שני כתובים המכחישים'

"וזהו שבמדה האחרונה ד"ג מדות הדרש הוא 'וכן שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם' (ברייטא דרבי ישמעאל בתחלת תורת כהנים), ונוסחא אחרת (עיין תשב"ץ קטן סימן רטז; פרי עץ חיים שער עולם העשיה פרק ב ד"ה רבון) 'וכאן שני כתובים' כו', ואינה מובנת.

"ואולם על פי הנ"ל מובנת לנכון, כי מדה האחרונה הזאת הלא היא לעומת מדה האחרונה ד"ג מדות הרחמים, דהוא 'ונקה לא ינקה' (שמות לד, ז), וביומא (פז), אי אפשר לומר 'ונקה' שכבר נאמר 'לא ינקה', ואי אפשר לומר 'לא ינקה' שכבר נאמר 'ונקה', הכיצד, מנקה הוא לשבים ואין מנקה לשאין שבים, עכ"ל הגמרא. ומבואר איפוא דקרא 'דונקה לא ינקה' הוא שני כתובים המכחישים זה את זה, כי מאמר 'ונקה' סותר למאמר 'לא ינקה', ומאמר 'לא ינקה' סותר למאמר 'ונקה', וההכרעה ביניהם הוא על ידי מה שמצינו כתוב במקום אחר - והוא בפרשת התשובה (ראה דברים ל, ב-ג) - דמועלת תשובה לחטאים, ועל ידי זה אנו יודעין להכריע דמאמר 'ונקה' הוא לשבים, ומאמר 'לא ינקה' הוא לשאין שבים. וזהו 'וכאן' שני כתובים המכחישים זה את זה כו', 'כאן' דייקא, שבמדה זאת יש שני כתובים המכחישים כו' עד שיבוא כו', עד כאן תוכן דבריו הקדושים ז"ל.

קל וחומר כנגד חסד ולכן אין יוצא ממנו עונש

"והנה נודע בחכמת האמת (זוה"ק צו ל; שם אחרי סה), כי השם 'אל' הוא שם מדת החסד. ועל כן נראה, כי בהיות מדת הקל וחומר מכוונת לעומת השם 'אל' - דהוא מדת החסד, לכן אין עונש יוצא ממדה זאת בהיותה מדת החסד, והיינו טעמא דאין עונשין מן הדין, כן נראה לענ"ד דרך אפשרי".

רבי יוסף ענגיל מהבני יששכר זה בשם הרה"ק מזידיטשוב, הכוונה לבני יששכר לחדש תמוז-אב מאמר ג אות ז, שמביא זה בסתמא בשם הרה"ק מזידיטשוב, אבל בבני יששכר במאמר לחדש אלול מאמר ב אות ז, מביא זה בשם הרה"ק המגיד ממעזריטש זצ"ל. וממשיך שם באות ח: וכיון שבאתי לכלל זה לדבר מענין ה"ג מדות של רחמים, הנה לא אכחיד אמרי קודש דברי מחותני כבוד הרב הקדוש מהרצ"ה זצוק"ל, אשר אמר בברייטא 'האל הכתוב השלישי ויכריע ביניהם' וגו', והיינו, דיסוד הדברים הם מהמגיד, ורק סיום הפירוש על שני כתובים המכחישים זה את זה מביא בשם הרה"ק מזידיטשוב לפרש כנ"ל, וראה שם מה שהארריך עוד.

(ג) עיין זוה"ק אחרי סב; שם פנחס רע"מ רכח. מקור ענין זה. וראה בשו"ת דובב מישרים שם, כאשר הביא תוכן דברי רבינו, הוסיף בסוגריים: "בזכרוננו שמבואר כן בכתבי האר"י, וכוונתו **לפרי עץ חיים** שער העשיה פ"ה; שם שער הסליחות פ"ד; ומה שמביא הגאון (ד) וכתב שם רבינו הביא מקור לזה מדברי חז"ל בנגלה: עיין

בתוך עשרת הכללים שהקדיש רבינו בספריו הנמצאים לפנינו לענין הכלל השגור בפי חכמינו ז"ל 'אין עונשין מן הדין' - תשעה מהם **בבית האוצר** (מערכת א כלל נג-סא) ואחד **בלקח טוב** (כלל ב) - ייחד רבינו כלל מיוחד לדבר 'בטעמא דהך מילתא דאין עונשין מן הדין', כאשר בסוף דבריו סיכם בקצרה לא פחות מתשעה טעמים, שלושה מהם בדרך אגדה ועל פי חכמת האמת.

'אין עונשין מן הדין' - דשורש מדת קל וחומר במדת 'חסד'

אחד מאותם שלושת הטעמים שנתן רבינו על פי פנימיות התורה הוא, שמאחר ומבואר **בספרים הקדושים** ש"ג מדות שהתורה נדרשת בהן הינם כנגד י"ג מדות של רחמים, ונמצא איפוא שמדת 'קל וחומר' - הראשונה שבמדות שהתורה נדרשת בהן - הרי היא כנגד מדת 'א-ל', הראשונה שבמדות של רחמים, אשר היא כנגד ספירת 'חסד', אם כן מכיון שמדת 'קל וחומר' שרשה בחסד, לא יתכן לחייב עונש מכחה.

וכך כתב רבינו (בית האוצר שם כלל נו אות טז) לבאר במתק לשון ובשפה בהירה: "נראה לענ"ד לחדש טעם עוד בהא דאין עונשין מן הדין - דרך אגדה, על פי מה שכתב בספר **בני יששכר** (אלול מאמר ב אות ז-ח), בשם הרב הקדוש מהר"י **צבי הירש מזידיטשוב ז"ל**, ד"ג מדות שהתורה נדרשת בהן הם לעומת הי"ג מדות של רחמים, ונמצא קל וחומר - מדה הראשונה ד"ג מדות הדרש, לעומת 'א-ל' - דהוא הראשון ב"ג מדות של רחמים (זוה"ק נשא קלא; פרי עץ חיים שער הסליחות פרק ד ד"ה ועתה).

משה רבינו התפלל לרפואת מרים בשם 'א-ל' - ונענה במדת קל וחומר

"וזהו שהתפלל משה (בפרשתנו יב, יג) 'אל נא רפא נא לה', והושב לו (שם שם, יד) 'ואביה ירוק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים', ודרשו חכמינו ז"ל (בבא קמא כה), קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום. היינו, דכמו שביקש הרפואה משם 'אל' - כן נענה,

(א) היינו שאין מחייבים עונש מיתה או מלקות מכל לימוד במדת קל וחומר. ומקור הדין נתבאר במכות ה; שנלמד ממה שהוצרכה תורה לכתוב פסוק מיוחד לחייב על אחותו שהיא גם בת אביו וגם בת אמו, ולא למדוה בקל וחומר מאחותו בת אביו לחוד או בת אמו לחוד, הרי שאין עונשין מן הדין.

(ב) להעיר, כי בשו"ת **דובב מישרים** ח"ב סימן ט (תשובה שנכתבה כאשר הוגלה על ידי הרשעים לערבות סיביר, כפי שמצויין בתחילתה: "יום א' כ"ד אדר תש"א לפ"ק, פה ביער נומער 54 מחוז שווערדלובסק", כאשר כתב לשואל שהביא דברי רבינו אלו, נקט לדברי הבני יששכר בשם המגיד ממעזריטש - ראה **מגיד דבריו ליעקב** אות קמז. ומעניין לציון כי חתנו הראשון רבי ברוך שמעון שניאורסון זצ"ל בספר **ברכת שמעון** פרשת וישלח ד"ה ואמר לכן, האריך לברר מקור מוצא הדברים (אחר שכתב: "הנה לאשר התשובה נכתבה בגלות במקום נדח, שלא היה נמצא שום ספר, והכל נכתב מהזכרון, לא צוין מקום מוצא הדברים, ואצין קצת"), וז"ל: "הנכון הוא כמו שכתב בדובב מישרים, דיסוד הדברים הם מהמגיד הקדוש ממעזריטש זצ"ל, ומה שמביא הגאון

מיד בתום ועידת היסוד של אגודת ישראל בקטוביץ בהשתתפות רבינו ז"צ, אודותיה כתבנו בגליון הקודם, התקיים כינוס נוסף בעירו של רבינו - קראקא, ביום י"ג סיון שנת תער"ב לפ"ק, במטרה לייסד סניף ראשי של האגודה בגליציה.

חברי המשלחת של אגודת ישראל שיחרו לפתחו של רבינו ז"צ אשר שקבלם ביתרת הכבוד וערך לכבודם קבלת פנים כראוי וכיאות למעמדם הרם והחשוב.

לפנינו עדות מהימנה מפי אחד מחברי המשלחת, הרב ד"ר שלמה עהרמאן ז"ל מציריך, בנו של הג"ר שמשון רפאל הירש זצ"ל (ירחון 'בית יעקב' גליון 73 עמוד 21):

"את ההמונים הנלהבים של יהדות פולין החסידיית - אשר אכן הם שקיבלו את רעיון ההתארגנות באגודות ישראל בהתלהבות רבתי האופיינית להם - הכרתי לראשונה מיד כתום ועידת קטוביץ. הרב ד"ר שלמה בריינר, בלוויית שני בניו הנכבדים יצחק ורפאל, הוזמנו לבקר בקראקא עיר ואם בישראל, במטרה להקים בה סניף של אגודת ישראל. גם אני השתתפתי בנסיעה זו, ולא אשכח את קבלת הפנים הנרגשת שערך לכבוד המשלחת הזאת הגאון רבי יוסף ענגיל".

על השתתפותו של רבינו בכינוס עצמה ובהחלטותיה בשבוע הבא בעז"ה.

עיון מה שדן מזה בשו"ת הרא"ש (כלל נט אות א ד"ה תשובה) [ז"ל: עד המעיד ראיתי דבר זה ופלוני היה עמי, ואותו פלוני אומר לא ראיתי ולא הייתי עמך, אין זו הכחשה, כי בגוף העדות לא איתכחש כלל, כי לא רמא עליה דסהדי למידכר מי הוה עמו בעדות. ודמיא להא דאמרין בפרק שבועת הדיינין וכו', רבא אמר, כל מילתא דלא רמא עליה דאיניש לאו אדעתיה, והלכתא כרבא].

ויש לחלק בין בעל דין לעד, דעדות מסורה לזרזינים - פסחים (יב): ואולם לפירוש רש"י שם (ד"ה עדות), רק בעדות דיני נפשות אמרין הכי, עיון שם. ושוב ראיתי בשו"ת **תשב"ץ** (ח"א סימן א עמוד כ ד"ה ומה) שחילק בזה בין בעל דין לעדים. ועיון שם דלא ברירא ליה מילתא כל כך.

ועיון שו"ת הרשב"א (ח"ד סימן ריא) דהביא בשם פירוש רבינו חננאל (כאן ד"ה רבא) דפירש, דהכוונה כאן על העדים, דכיון דלא רמא עלייהו לאו אדעתיהו, ודילמא שכוה. ועיון שם היטב מה שכתב בזה ליישב דלא תיקשי מהך דכתובות (כ:), דמשמע דאפילו לא רמא עלייהו מכל מקום דכירי מילתא עד שתין שנין, עיון שם היטב".

שכנגדו חשוד רק בעיני התובע - אם נשבע ונטל במשנה (מד:), ושכנגדו חשוד על השבועה.

היכא שאין מוחזק אצלינו בחשוד, רק שהתובע אמר שהוא חשוד, אז נפטר הנתבע מכל וכל, כיון דממון אינו חייב, ושבועה נמי אין לחייבו אחרי שהודה התובע שהוא חשוד, שו"ת **הר"י מגא"ש** (סימן קנז).

(ד וז"ל: "תשובה, התם הוא דאף על גב דלא רמא עליה ממש לאסודרי, מכל מקום מדכר דכורי מי קברי התם, דכל קבר לא חזא איתתא בלחוד קברה תמן הנפל, אלא טובא, ואם איתא מידכר דכיר... אבל היכא דפרע חד לחבריה דרך מקרה באפיהו, לא רמא אנפשייהו כלל ולא דכירי", וראה שם עוד יישוב.

וכמו שלמשפחה חלק בחטא - כך מדה טובה מרובה להם חלק בזכות, עיון סנהדרין (קיא), ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה כולה.

דין קדימה לשבועה דאורייתא על שבועה דרבנן בסוגיין (מא), מאי איכא בין שבועה דאורייתא לשבועה דרבנן.

עיון שו"ת שבות יעקב (ח"א סימן קנא ד"ה וכן יש) [ז"ל: שנים שתבעו זה לזה ונתחייבו שניהם לישבע, אחד מהם שבועה דרבנן ואחד מהם נתחייב לישבע שבועה דאורייתא, מי נשבע תחלה, אי שבועה דאורייתא או לא, או ישבעו שניהם בפעם אחת וכו'.

ויש להביא ראיה, מהא דאיתא בש"ס שבועות (מא), מאי איכא בין שבועה דאורייתא לשבועה דרבנן, ולא אמר דנפקא מינה לענין דין קדימה וכו', אלא ודאי דאין דין קדימה מכח חומר השבועה].

ולכאורה, בשבועה דרבנן כיון דמן התורה כבר נפטר, ואין עליו דין עוד, אם כן מה שהבית דין משביעין אותו, מקיימין בזה רק מצות דין דרבנן, ומה שאין כן החייב מן התורה, הם מקיימים בו מצות דין מן התורה בהשביעם אותו, ואם כן הוי ליה כמי שיש לפניו לעשות שתי מצוות - אחת דאורייתא ואחת דרבנן, דוודאי יש לו להקדים לקיים הדאורייתא, ואם כן הכא נמי מפאת מצות הבית דין לעשות דין, יש להם להשביע תחלה את המחויב מן התורה.

ואולם לגמרא ברכות (ו), דינא נמי היינו תורה, בטל טעם הנזיל, דלענין תלמוד תורה, פשוט דהלומד דיני נר חנוכה דהיא מצוה דרבנן מקיים מצות תלמוד תורה בשוה מן התורה - כלומר דיני שבת וכדומה.

אם להלכה בדאורייתא מהפכים שבועה בסוגיין (מא), ולמר בר רב אשי דאמר בדאורייתא נמי מפכינן שבועה.

בתוספות (ד"ה ולמר) כתבו: ריב"ן פירש בשם הקונטרס, דהלכתא כותיה, דקיימא לן כמר בר רב אשי במיפך שבועה, וכן בתשובת רבינו גרשון מאור הגולה.

עיון גוף תשובת רבינו גרשון בארוכה בשו"ת **מהר"ם בר ברוך** (דפוס פראג סימן רסד ד"ה ומה). ועיון שם (ד"ה ומשם) ראיה בשם **רבינו ברוך ממגניץ** דתלמודא סובר דבדאורייתא לא מפכינן שבועה, מדפריך לקמן (מג:), ותיפוק ליה דשבועה גבי מלוה היא. וקשה, דלמא אצטריך טעמא דשמא יוציא הלה את הפקדון - לשלא יוכל להפך, אלא לאו שמע מינה דסוגיא דתלמודא סובר דאין מהפכין בדאורייתא, דשם איירי בשבועת מודה במקצת, ועיון שם היטב בכל התשובה.

'מלתא דלא רמא עליה דאיניש' - אם יש חילוק בין בעל דין לעדים

בסוגיין (מא:), כל מלתא דלא רמא עליה דאיניש לאו אדעתיה.

בניאופים. לשון אחר, גרם לחפש ולדקדק אחר עונם, לשון מסלסל בשערו (נזיר ג:), לשון רש"י שם ד"ה הסליא.

א) בגמרא שם: "היינו דאמרי אינשי, דזקיף ליה זקיפא בדיותקיה - לא נימא ליה לחבריה זקיף ביניא". וברש"י: "מי שיש לו תלוי במשפחתו, לא יאמר לעבדו תלה לי דג זה, שכל שם תלייה גנאי הוא לו".

נקיטת חפץ בשבועה - דין דרבנן הוא בגמרא (לח:), אפילו תימא רבנן דאמרי בכינוי, ונפקא מינה דצריך לאתפוש חפצא בידיה.

עיון שו"ת משפטים ישרים (ח"א סימן טו) [ז"ל: כל השבועות הצריכים נקיטת חפץ, נראה שהוא מדרבנן לאיים עליו, דילפינן (כאן) איום זה מאברהם (ראה בראשית כד, ב-ג), דשבועת אברהם היתה להבא ולא היתה צריכה נקיטת חפץ (ראה טורי זהב א"ע סימן צו סעיף כא), אלא ילפינן מינה דאיום יש בנקיטת חפץ].

ומה שכתב שם: ותדע דלאו ילפותא גמרינן, דהגע עצמך, במי שתפס בידו המילה בזמן זה, פשיטא דלא מהני, דבעינן ספר תורה שיש בו שמות, והמילה אין בגופה קדושה, אלא כמו שכתבתי. הנה למה שכתבו התוספות כאן (ד"ה האי), אי נמי, כיון דעדיין לא נצטוו יותר הו' כספר תורה לגבייהו, אין ראייתו ראיה כלל.

העובר על חרמים ושבועות כעובד עבודה זרה בגמרא (לט:), וכאן נאמר (שמות כ, ז) 'לא ינקה'.

בשו"ת הריב"ש (סימן קצא ד"ה ומה שאמרת) בשם **הגאונים והרשב"א**, שהעובר על החרמים והשבועות הוא בכלל ילא ינקה, והיינו כעובד עבודת גלולים, דכתב בה (דברים יג, יח) 'ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, עכ"ל'.

למשפחת החוטא יש חלק בחטא - מקורות בסוגיין (לט:), אם הוא חטא, משפחתו מה חטאת. לומר לך, אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין, ושיש בה לסטים שאין כולה לסטים, מפני שמחפין עליו.

עיון עוד רש"י סנהדרין (נ: ד"ה הא) דכתב: אי נמי אית ליה, ליכתוב 'היא מחללת' (ויקרא כא, ט), ולא ליכתוב 'את אביה' (שם), וניהוי משמע אפילו משפחתה, ואביה יותר מכולם. ועיון מה שתמהתי על זה שם (נב). **בגליון** (ד"ה כמאן) ^א, ועל כל פנים מבואר, דפשיטא לרש"י דגם המשפחה מתחללת על ידי זנות דבת כהן, והיינו משום דיש להם חלק מה בחטא שלה.

ועיון עוד סנהדרין שם (פב:), 'בן סלוא' (במדבר כה, יד) - על שהסליא עונות של משפחתו. ומיהו שם (פב) מבואר, דשבת שמעון הלכו אליו ואמרו, הן דנין כו', והיה בידו למנועם ולהפרישם מן האיסור, כי היו נשמעים לו, שהיה נשיא השבט, ולא לבד שלא עשה כן, רק עוד הורה היתר בדבר ועשה מעשה, ולכן נחשב שהוא הסליא עליהם העון שלהם, ולשון 'משפחתו דקשם' - הכוונה על כל שבת שמעון דהם משפחתו. ומצינו עוד בכמה דוכתי (יבמות קא: כתובות פד) עניין בושת ופגם משפחה, ומשמע דיש למשפחה חלק בחטא.

ועיון עוד סוכה (נו:), ומשום אביו ואימיה קנסינן לכוליה משמורה, אמר אביי, אוי לרשע ואוי לשכינו כו'. ומיהו משפחה דהוא קורבה - הוא עניין אחר משכן. ועיון עוד רש"י בבא מציעא (נט: ד"ה מאן) ^א.

א) ומנא ליה באמת שרצה הכתוב לחדש דבר זה דגם המשפחה מתחללת, דילמא המשפחה באמת אין מתחללת, ואם כן הרי הוכרח לכתוב 'אביה'. ומסיק שם רבינו בצריך עיון.

ב) גרם שיזכרו ויספרו, לשון 'לא תסולה' (איוב כה, טז), 'המסולאים בפה' (איכה ד, ב) - שהיו מעריכין עצמן בפה, ואת זה ואת משפחתו סלו

ההבטחה האחרונה שמחוללת פלאים:

"כל מי שיסייע בהדפסת החיבורים שלי, אהיה לו למליץ יושד בעולם העליון"

(הבטחתו של רבינו ז"צ סמוך להסתלקותו, באוני חתנו הגה"צ רבי יצחק מענדל מארגנשטערן זצ"ל - מייסד וראש חברת 'אוהבי תורה' להוצאת ספרי רבינו)

לרכישת הספרים (במשלוח עד הבית), לקבלת הגליון ולהתרומות:
טל: 1800-200-855 | דוא"ל: ot035104720@gmail.com